

КУЧМА О. І.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПРАГМАТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ РІШЕННЯ

В статті розглядаються деякі актуальні прагматичні проблеми перекладу та шляхи їхнього вирішення на матеріалі публіцистичних та художніх текстів. Аналіз перекладацьких трансформацій дає цікавий матеріал для підготовки майбутніх фахівців з усного та письмового перекладу.

Ключові слова: прагматичний потенціал, трансформація, цитата, пресупозиція, реалія, фонові знання.

В статье рассматриваются некоторые актуальные прагматические проблемы перевода и пути их решения на материале публицистических и художественных текстов. Анализ переводческих трансформаций даёт интересный материал для подготовки будущих специалистов по устному и письменному переводу.

Ключевые слова: прагматический потенциал, трансформация, цитата, пресуппозиция, реалія, фоновые знания.

The article deals with some pragmatic translation problems and their solutions in press articles and literature. The analysis of the pragmatic transformations supplies interesting material to be used in future interpreters and translators education.

Key words: pragmatic potential, transformation, quote, presupposition, realia, cultural background.

Мета. З огляду на ті високі вимоги, які ставляться сьогодні до праці усного чи письмового перекладача, до якості перекладів, метою статті є аналіз вибраних прагматичних проблем перекладу та шляхів їхнього вирішення, а також формулювання власних пропозицій.

Актуальність запропонованої теми дослідження зумовлюється сучасним підходом до аналізу процесу перекладу як евристичного процесу, як акту міжмовного та міжкультурного посередництва, спрямованого на досягнення порозуміння між носіями різних мов та культур.

Об'єктом дослідження є перекладацькі операції для вирішення прагматичних проблем при перекладі з німецької та на німецьку мову.

Матеріалом дослідження є фрагменти художніх творів та публіцистичних текстів з інтернет-мережі.

Наукова новизна полягає у спробі теоретичного осмислення результатів емпіричного дослідження сучасних перекладів з погляду прагматики.

Прагматичні аспекти тією чи іншою мірою були присутні вже у дослідженнях Ф. Шляйермахера, В. Гумбольдта, Ю. Найди, з другої половини ХХ ст. вони все більше висувуються в центр уваги дослідників

(Лейпцизька школа, Г. Фермеер, К. Райс, К. Норд, Г. Хьоніг, Й. Хаус, В. Н. Комісаров та ін.) і за своїм значенням переважають не лише синтаксичні, а й семантичні фактори [1:179].

Відомо, що прагматичні проблеми перекладу, спричинені відмінностями двох культур, вперше включив до кола перекладацьких проблем Альбрехт Нойберт у праці “Прагматичні аспекти перекладу” [2], яка фактично зруйнувала рамки суто лінгвістичного підходу до аналізу перекладу і сконцентрувала увагу на відмінностях у користуванні мовними знаками різними мовцями. Хоч прагматичний потенціал тексту перекладу в ідеалі і визначається прагматичним потенціалом тексту оригіналу, але він реалізується в інших ситуативних та комунікативних умовах, тобто в іншій комунікативній ситуації. Тому перекладач як посередник між двома культурами має усвідомлювати і компенсувати можливі розбіжності між ними, знаходячи відповідне вирішення прагматичної проблеми залежно від цільової аудиторії та мети перекладу.

Прагматичний потенціал будь-якого тексту є результатом вибору автором змісту повідомлення та способу його мовної реалізації, відповідно до свого комунікативного наміру. Будь-яке висловлення створюється для досягнення певного комунікативного ефекту, тому прагматичний потенціал складає чи не найважливішу частину змісту висловлення. Автор літературного тексту, зокрема, пише для читачів свого часу, свого мовного і культурного кола. При написанні він переслідує певні комунікативні цілі, певний намір, залежно від своїх особистісних якостей та життєвих обставин. Він відбирає для передачі інформації певні мовні одиниці з необхідним значенням (як предметно-логічним, так і конотативним) і установлює між ними певні смислові зв'язки, в результаті чого текст набуває відповідного прагматичного потенціалу, властивості справляти певний комунікативний ефект на реципієнта.

Отже, текст відображає як індивідуальність автора, так і певні умови життя у певному місці у певний час. Звідси витікають основні проблеми перекладу, оскільки ці складники оригіналу мусять стати зрозумілими для читача іншого часу, в іншому місці, в іншому мовному і культурному просторі. Таким чином, перед перекладом стоїть, в тому числі, і завдання подолати час і простір.

В першу чергу спричинює труднощі для перекладу все те, що не є позначенням конкретних предметів, що несе на собі відбиток культури як, наприклад, конотативні значення, пресупозиції, імплікатури, натяки,

інтертекст, а також різні фонові знання. Але й конкретні предмети можуть викликати труднощі, якщо вони не відомі у цільовій культурі. Одним словом, прагматичні проблеми випливають з контрасту між позатекстовою, екстралінгвістичною реальністю тексту оригіналу та тексту перекладу (пор. [3:113])

До прикладу зупинимося на таких прагматичних проблемах як *цитата, фонові знання (країнознавчі, регіональні, соціальні тощо), пресупозиція, жанрово-стилістичні особливості*.

Проблема *цитування* має місце зокрема в газетному тексті, в науковій літературі. Якщо в непряму цитату українською мовою включена пряма цитата з іншомовного джерела (напр., німецького): “*Як то кажуть, теорія завжди, мій друже, сіра, а древо життя – золоте*” [9], то в перекладі цього тексту мовою джерела, тобто німецькою, пряме цитування можливе лише за наявності у перекладача точного вислову в оригіналі “*Grau, teurer Freund, ist alle Theorie, Und grün des Lebens goldner Baum*” [10]. При перекладі цієї цитати з української іншими мовами можливий дослівний переклад. Вирішення ж синтаксичної проблеми непрямої мови залежить від конкретної пари мов.

Крилатим став вислів экс-президента СРСР М. Горбачова з часів його візиту до НДР 1989 року, який часто цитують у пресі, у приватних розмовах, в тому числі жартівливо або іронічно. “*Immer wieder lese ich Gorbatschows berühmten Spruch, mit dem er 1989 Honecker vor dem offenbar bedrohlichen Reformstau gewarnt haben soll: “Wer zu spät kommt, den bestraft das Leben*” [11]. Однак, існує припущення, що російське “Того, хто опоздає, накажет жизнь” передане німецькою мовою не зовсім точно, оскільки “опоздать” може означати не лише “zu spät kommen”, але й “sich nicht bewegen”. Виходячи з конкретних історичних обставин, “sich nicht bewegen” точніше описує ситуацію.

Восени 2010 року газетні та інтернетні сторінки рясніли різноманітними коментарями заяви федерального канцлера Німеччини Ангели Меркель на конгресі молодіжної організації своєї партії “Юнге Уніон” про те, що політика “мультикультурного суспільства провалилася” (“*Dieser Ansatz ist gescheitert, absolut gescheitert*”). В цих словах, вирваних з контексту, вбачали готовність А. Меркель перегородити дорогу до Німеччини переселенцям з різних країн. Насправді ж канцлер говорила про неправильний підхід до цього питання у минулому, про те, що держава не ставила належних вимог до тих, хто хотів отримати німецьке

громадянство. А такими вимогами є володіння на достатньому для спілкування у побуті рівні німецькою мовою та прийняття європейських цінностей (в першу чергу йшлося про права мусульманських жінок [12]).

Проблема *культурного фону* (отримувача тексту) може виникати в зв'язку з використанням в оригіналі власних імен, географічних назв, культурно-побутових реалій, а також назв установ, фірм, друкованих видань. Як правило, в цьому разі вдаються до введення додаткової інформації в перекладі (*Graz – місто Грац, Hessen – федеральна земля Гессен*). Іноді таку інформацію подають у формі спеціальних приміток до тексту, зносок. Однак, відомий італійський письменник і перекладач Умберто Еко, чиї як художні так і наукові праці перекладено багатьма європейськими мовами, застерігає від надмірних пояснень-вставок, які порушують ритм тексту, а в зносках, на його думку, перекладач взагалі розписується в своїй професійній нездатності [4].

Швейцарцям чи італійцям зрозуміло, чим годували затриманих у тюрмі, коли вони читають у романі “Штіллер” М. Фріша “*Die Suppe, eine Minestra, ist ordentlich ...*” [13:18]. Український читач, який не бував ні в Італії, на батьківщині цього овочевого супу, ні на півдні Швейцарії, читаючи в перекладі “*Юшка-мінестра – непогана ...*” [14:19] не може пов'язати з цим виразом ніяких власних асоціацій, крім відчуття певного екзотизму, пов'язане з іншомовною назвою (“в тамтешніх тюрмах годують екзотикою”). Можливо, слід було в перекладі вдатися до прийому *генералізації* та назвати страву просто: “овочевий суп” чи “овочева юшка”.

В оповіданні М. Баєра “Spione” [15:7] читаємо “*Bald bleiben nur die Haubenlerchen und die Amseln ...*”, в перекладі: “*Незабаром залишаться лише жайворонки і дрозди ...*”, оскільки для пересічного читача перекладу – не спеціаліста з біології не потрібно точно знати, який саме підвид жайворонків залишиться (*Haubenlerchen* – жайворонок хохлатий). Далі у цьому самому творі: “*Wenn die Kinder die Behelfsstraße entlanggingen ...*” – “*Коли діти йдуть вулицею ...*” Уточнювати властивості вулиці (тимчасова, імпровізована, або ж вулиця в містечку для тимчасового розміщення) було б доцільно хіба що для фахівців-шляхобудівників. Обидва приклади ілюструють вдале використання прийому генералізації. В перекладі опущені деталі оригіналу, які можуть бути невідомими або не суттєвими для рецептора перекладу. Пояснення таких деталей може ускладнити сприйняття тексту, відволікти увагу в

інший бік, зайняти занадто багато місця тощо. Як правило, це не надто істотна інформація, і її втрата непомітна (пор. [5:212]).

Однак, якщо опускаються певні деталі, наприклад у прямій мові персонажа, то це може збіднити його мовну характеристику, позбавити читача певних нюансів оригіналу. У тому ж таки романі М. Фріша читаємо про доброго наглядча, який приносить головному герою замість набридлого, не зовсім свіжого швейцарського сиру *сервелат*, куплений за власні гроші. Сам по собі цей сорт ковбаси добре знайомий як читачам оригіналу, так і українського перекладу. Однак герой роману, який володіє іспанською мовою, згадує значення цього слова іспанською (“ковбаса до пива”), пояснюючи, чому ця ковбаса йому не смакує, принаймні без пива: “Zwar ist auch *Cervelat (Bierwurst)* nicht eben meine Leibspeise, zumal nicht ohne Bier ...” [13:25]. В перекладі це пояснення героя опущене, очевидно, щоб не відволікати увагу читача на деталі: “Щоправда, я сервелат теж не дуже люблю, а надто без пива ...” [14:26]. Які елементи конотації оригіналу втрачені при цьому для читача перекладу? Перше, це характеристика ерудиції героя, а друге – пояснення, яке відношення має наразі пиво до ковбаси.

Проблема культурного фону може бути пов’язана з різними асоціаціями, які викликає один і той же факт, предмет у представників різних культур. За спостереженням К. Райсс повідомлення, яке містить мовний знак “Glockenläuten” / “спів дзвону” може справити на адресата інше враження, ніж те, що мав на увазі адресант, тоді як семантичний вимір цього знака для обох однаковий [6:69]. В уже цитованій вище праці У. Еко прикладом таких розбіжностей є мовний знак *in caffè – cafe – caffè – coffee – Kaffee*. Італійцю, який випиває таку каву (еспресо) двома ковтками, незрозуміло, як може американець за чашкою кави (coffee-pott) згадати все своє життя [4]

Якись реалії в тексті оригіналу походять з іншої культури, ніж читачі оригіналу і перекладу. Їх можна назвати “екзотизмами”, і вони покликані створити певну атмосферу “чужого”. Очевидно, що в перекладі ця атмосфера повинна бути збережена. “... *Gondeln, die fast lautlos gleiten, alle mit frischen Blumen, ein Corso auf Kanälen ...*” [13:28] – “... гондоли, що плывуть майже нечутно, всі прикрашені свіжими квітами, корсо на каналах”. Що це таке мексиканське свято квітів, читач розуміє з детального опису ситуації [14:28].

Замість вжитого М. Фрішем англiцизму для опису мексиканського ринку під відкритим небом, який викликав у героя асоціацію з нетрями: “*Es ist kein Slum, was ich sehe, sondern ein Markt unter offenem Himmel ...*” [13:29] в перекладі з’являється: “*То не якесь там приміщення, напакowane людом, а ярмарок під голим небом*” [14:29], що може викликати здивування читача: бруківка, “голе” небо, загусла лава, піраміди, стерв’ятники, які чатують на здобич – очевидно, що це все не може знаходитися в приміщенні. Це приклад невдалої заміни.

Проблема *пресупозицій* (для отримувача тексту) полягає в тому, що в тексті, розрахованому на реципієнта певного культурного кола, соціальної чи вікової групи, певного рівня освіти, не вся інформація подається експліцитно. Згідно принципу “розмовних максимум” П. Грайса, у висловлюванні потрібно вербалізувати якомога менше тривіального, давно відомого реципієнтові з попереднього досвіду. В тексті можуть траплятися певні сигнали (наприклад, емоційно-експресивні або ж модальні частки, іронія), натяки, які вказують на ставлення мовця/ автора до пропозиції чи ілюкції висловлювання, до адресата висловлювання. Вони допомагають реципієнту оригінального тексту правильно розпізнавати, розуміти, обробляти інформацію, адресовану йому у формі *пресупозицій* різного характеру: семантичних (умови істинності і несуперечності повідомлення), екзистенційних (існування фактів, предметів), прагматичних (презумпція зрозумілості повідомлення, що регулюється мовцем відносно адресата) та ін. (пор. [7:491]). У наступному висловлюванні емоційно-експресивна частка *schon* є для читача оригіналу сигналом: мовець виражає впевненість у правильності свого припущення і факт неодмінно матиме місце в майбутньому, ця впевненість супроводжується застереженням: “*Alle, die ich fragte, zuckten die Achseln .... oder sie sagten: wirst schon sehen ...* [16:318] – “Усі, кого я питає, задумувались і тільки знизували плечима ... чи просто казали: “Сам побачиш” [17:284]. Займенник *sam* дозволяє так само економно відтворити значення німецької частки у цьому комунікативному типі речення. Але не завжди можна знайти такі ефективні лексичні відповідники для цих часток, іноді необхідно вдаватися до вставних слів, речень, парафраз та інших описових засобів експлікації того значення, яке в згорнутому вигляді представлено часткою: “*Das habe ich und jeder hat es natürlich **wohl** bemerkt. Aber ich wehre mich dagegen, mehr darin zu sehen*”

[18:352]. – *Все це я, певна річ, помічав ... . Але я не хотів побачити за цим щось більше ...* [19:151].

Низка проблем – на відміну від вище названих – зумовлена специфікою *структури текстів певного жанру*. Якщо ця структура у двох мовах різна, то структура тексту перекладу має орієнтуватися на традицію цільової мови [3:115]. Лише за необхідності продемонструвати в цільовій мові структурні ознаки жанру оригіналу, вони зберігаються перекладачем. Те ж саме правило стосується перекладу *заголовків* статей та *назв художніх творів*, які мають певну функцію, певну синтаксичну структуру, невербальні компоненти. Відомий роман О. Забужко “Польові дослідження українського сексу” в німецькому перекладі називається “Feldstudien über ukrainischen Sex” [20]. Опитані німецькі інформанти вважають, що така назва не привабить пересічного читача, оскільки асоціюється з науковим дослідженням. Прикладом прагматично адекватного перекладу назви роману “Schlafes Bruder” Роберта Шнайдера українською мовою є “Сестра сну” [22], оскільки “брат сну” – “der Tod”, тобто “смерть”, в українській мові жіночого роду. Заголовок статті чи назву твору можна правильно трактувати лише після повного ознайомлення і осмислення цілого тексту.

У різних культурах існують також певні загальні *стилістичні традиції*, незалежно від жанру. Якщо в німецькій мові стилістичні варіювання можливі лише в дуже вузьких рамках [3:115], то в українській часто використовуються синоніми, значення яких можуть помітно відхилятися. Очевидно, цим можна пояснити те, що мова перекладів із західноєвропейських мов слов’янськими мовами, за спостереженням Я. Рецкера [8:135], емоційніша за мову оригіналу. У наведеному нижче прикладі звертають на себе увагу прикметники-означення: “*Er sei in Wort und Tat ein gehöriger Kerl, wenn er bloß nicht an dem störenden Buckel trüge*” [21:17]. – “*І словом і ділом він пристойний парубок, якби тільки не було в нього того клятого горба*” [22:22].

Серед словникових відповідників для “*gehörig*” є: *належний, чималий, пристойний, порядний*. Два перші очевидно не вживаються стосовно людини. З двох останніх, які виглядають синонімами, характеризувати особу можна лише прикметником *порядний* (*порядний працівник, чоловік, чиновник, порядна людина* тощо), тоді як *пристойним* може бути зв’язок, прибуток, рівень, вираз, поведінка і т. д. Отже, вибір еквівалента був не оптимальним, на відміну від перекладу іншого

виділеного нами слова *störenden Buckel* – клятого горба, яке можна класифікувати як гарну знахідку, хоч воно й надає висловлюванню більшої – порівняно з оригіналом – експресії.

Наведені вище приклади перекладацьких рішень засвідчують, наскільки важливим є аналіз прагматичного аспекту тексту оригіналу, його конотативних компонентів та жанрових особливостей для того, щоб належним чином донести до іншомовної цільової аудиторії намір автора, який він висловив експліцитно чи у формі пресупозицій, імплікатур тощо.

Перспективи дослідження. Результати дослідження розширюють уявлення про можливості вирішення деяких прагматичних проблем перекладу для досягнення комунікативно-прагматичної еквівалентності перекладу. Крім представлених у статті проблем існує багато інших (дейксис, власні назви, метафори, конотації тощо), їх набір змінюється від тексту до тексту і вони потребують індивідуального аналізу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *House, J.* Pragmatische Aspekte des Übersetzens im Fremdsprachenunterricht / Juliane House // Übersetzungswissenschaft und Fremdsprachenunterricht. Neue Aufträge zu einem alten Thema / Hrsg. F. G. König. – München: GI, 1989. – S. 179–198. 2. *Neubert A.* Pragmatische Aspekte der Übersetzung / Albert Neubert // Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. – Leipzig, 1968. 3. *Nord Ch.* Textanalyse und Übersetzungsauftrag / Christiane Nord // Übersetzungswissenschaft und Fremdsprachenunterricht. Neue Aufträge zu einem alten Thema / Hrsg. F. G. König. – München: GI, 1989. – S. 95–119. 4. *Eco U.* Quasi dasselbe mit anderen Worten. Über das Übersetzen / Umberto Eco. – München: Hanser Verlag, 2006. – 462 S. 5. *Комиссаров В. Н.* Слово о переводе / Вилен Наумович Комиссаров. – М.: МО, 1973. – 215 с. 6. *Reiß K.* Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen / Katharina Reiß; [Hrsg. M. Snell-Hornby u. M. Kadric]. – Wien: WUV, 1995. – 132 S. 7. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с. 8. *Рецкер Я.* Теория перевода и переводческая практика / Яков Иосифович Рецкер. – М.: МО, 1974. – 216 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. *Гете Й. В.* Фауст: [трагедія]. / Йоганн Вольфганг Гете; [пер. з нім. М. Лукаша]. – К.: Держлітвидав УРСР, 1955. – Ч. I. – 499 с. 10. *Goethe J. W. von.* Faust. Eine Tragödie / Johann Wolfgang Goethe; [Hrsg. von Albrecht Schöne]. – Т. 1. – Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag, 1994. – S. 9–199. 11. *Zeit* online 7.10.1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zeit.de/1999/41/199941. 12. *Financil Times* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ftd.de/politik/europa/...> 13. *Frisch M.* Stiller / Max Frisch. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997. – 438 S. 14. *Фріш М.* Штіллер / Макс Фріш; [пер. Є. Попович]. – Харків: Фоліо, 2006. – 382 с. 15. *Байер М.* Шпигуни / Макс Байер; [пер. О. Сидор] // Літературні зустрічі. Нова німецька і українська література. – К.: Goethe-Institut Ukraine, 2007. – 88 с. 16. *Lenz S.* Deutschstunde / Siegfried Lenz. – München: dtv, 1993. – 449 S. 17. *Ленц З.* Урок німецької / Зігфрід Ленц; [пер. О. Логвиненко]. – К.: Радянський письменник. – 1976. – 445 с. 18. *Hesse H.* Das Glasperlenspiel / Hermann Hesse // Gesammelte Schriften. – Frankfurt / Main: Suhrkamp, 1997. – В. 6. – 600 S. 19. *Гессе Г.* Гра в бісер / Германн Гессе; [пер. Є. Попович]. – К.: Вища школа, 1983. – 589 с. 20. *Sabuschko O.* Feldstudien über ukrainischen Sex / Oksana Sabuschko. – Wien: Literaturverlag Droschl, 2006. – 173 S. 21. *Schneider R.* Schlafes Bruder / Robert Schneider. – Leipzig: Reclam, 1994. 22. *Шнайдер Р.* Сестра сну / Роберт Шнайдер; [пер. М. Кушнір]. – К.: Юніверс, 2002.